

УДК 343.973:343.91

А.В. АНДРУШКО, канд. юрид. наук, Закарпатський державний університет

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ГЕРОНТОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Ключові слова: геронтологічна злочинність, особи похилого віку, детермінанти, причинний комплекс

Однією з найгостріших проблем будь-якого сучасного суспільства є його старіння, що відбувається небаченими раніше темпами. Сьогодні у світі кількість людей, яким за шістьдесят, за оцінками демографів, складає близько 629 млн. Цей показник, ймовірно, виросте майже до 2 млрд. у 2050 р., коли кількість людей похилого віку вперше в історії людства перевищить кількість дітей (0–14 років) [1]. Що ж стосується України, то між переписами 1959 і 2001 років частка осіб у віці старшому за працездатний зросла на 11,3 % (з 13,5 % у 1959 р. до 24,8 % у 2001 р.) [2]. Демографічна ситуація продовжує ускладнюватись і набирати катастрофічного характеру.

Очевидним є те, що прискорене старіння людської популяції тягне за собою чимало наслідків (у т.ч. й негативних) економічного, соціального, медичного, культурного характеру. Об'єктивним результатом цього процесу є й збільшення кількості злочинів, що вчиняються особами похилого віку та злочинів, де останні є потерпілими. Це, на нашу думку, обумовлює необхідність глибокого аналізу зазначених тенденцій, з'ясування детермінант геронтологічної (від грецького слова «γέρωντος» – старий) злочинності.

Серед науковців, які досліджували причинний комплекс вказаної злочинності, слід згадати Ю.М. Антоняна, М.М. Бабаєва, О.В. Барсукову, М.В. Войтіна, Т.М. Волкову, М.М. Гернета, В.В. Голіну, М.Ф. Заменгофа, Р.І. Михєєва, М.А. Неклюдова, В.П. Петкова, В.М. Поповича, Ю.С. Пудовочкіна, П.В. Разумова, Ю.О. Репецьку, В.В. Тирського та ін.

Однак, доводиться констатувати, що переважна більшість кримінологічних досліджень присвячена лише окремим аспектам геронтологічної злочинності, а тому необхідним є глибоке вивчення її детермінаційного комплексу, що дозволить розробити ефективні заходи запобігання їй.

Перед тим, як перейти до аналізу причин та умов геронтологічної злочинності, наголосимо, що сам по собі вік (у т.ч. й похилий чи старечий) не виступає в якості самодостатньої причини якихось «криміногенних» якостей особи, а тим більше не є причиною конкретних злочинних діянь. Ми погоджуємось з Е.Ф. Побегайлом, який зазначає, що лише переломившись через соціально-психологічні умови, будучи опосередкованими останніми, вікові особливості впливають на поведінку людини [3, с.19]. У той же час нами було встановлено, що для осіб похилого віку характерна підвищена віктимність. Молодші особи, обираючи жертвами посягань осіб пізнього віку, усвідомлюють, що досягти злочинного результату буде легше.

Підкреслимо, що негативні демографічні процеси хоч і загострюють проблему геронтологічної злочинності, але безпосередньо не породжують її; як вважає Н.Ф. Кузнецова, думку якої ми поділяємо, вони справляють не причинний, а функціональний вплив [4, с.54]. Більше того, доводиться констатувати, що й складна демографічна ситуація є наслідком тих негативних явищ і процесів, які породжують геронтологічну злочинність.

На нашу думку, причини злочинності осіб похилого віку та проти них багато у чому є тотожними, оскільки пов'язані із становищем вказаної категорії осіб у суспільстві, реальною захищеністю їх від протиправних посягань тощо. До таких причин можна віднести фактори соціально-економічного, соціально-психологічного, організаційно-управлінського характеру тощо. Всі вони мають бути об'єктом запобіжного впливу і наукового кримінологічного дослідження.

Неабияке значення у детермінації геронтологічної злочинності відіграє соціально-

економічний чинник, котрий є важливим для визначення залежності рівня злочинності від наявності достойного матеріального становища та інших значущих соціально-економічних показників.

Економічне становище осіб похилого віку у нашій державі є надзвичайно складним, переважна частина вказаної категорії знаходиться за межею бідності. Тривала їх праця на користь держави зрештою була оцінена останньою надто низько, матеріалізувавшись у жебрацьку пенсію.

Можна стверджувати, що у 90-ті роки минулого століття старші за віком групи населення України фактично зазнали фінансового краху: відкладені за довгі роки трудової діяльності кошти у вигляді грошових внесків на рахунок Ощадного банку СРСР привласнено кастою можновладців від банків та влади, знищено інфляцією [5, с.65; 6, с.29; 7, с.188–189]. До цього, як зазначає В.М. Попович, невдовзі додалися багатомісячні невиплати пенсій, невдала, орієнтована на іноземну валюту, кредитна та монетарна політика держави, корупціонізація всієї інфраструктури управління у сфері економічних відносин, небачена тінізація економіки тощо [7, с.189–190]. Нині ж система фінансового забезпечення ледь спроможна виплачувати пенсії бодай на рівні мінімальних фізіологічних потреб, не кажучи вже про належний життєвий рівень.

Зазначимо, що життя осіб похилого віку у нашій країні ніколи не було легким: у них завжди була мізерна пенсія, а у колгоспників до 1960-х років не було і її. Пенсіонери хоч і не вмирають з голоду, але й нічого зайвого не можуть собі дозволити, якщо, звичайно, мають у розпорядженні лише власну пенсію. Для них чужими є такі звичні для європейських пенсіонерів речі, як подорож чи повноцінний відпочинок. У випадку ж хвороби особи похилого віку потрапляють просто у катастрофічне становище.

Про необхідність покращення матеріального становища пенсіонерів в нашій державі згадують лише вряди-годи і пов'язано це, звичай, із виборчими кампаніями. Політики

усвідомлюють, що пенсіонери є політично активною частиною населення, а тому намагаються таким чином залучити на свій бік цей «електорат». Як відомо, голосні популістські обіцянки закінчуються дешевими подачками, сміхотворним підвищенням пенсій, котрі тут же «з'їдає» інфляція. Після перемоги певної політичної сили на виборах гостра проблема підвищення рівня життя осіб похилого віку відходить на задній план аж до чергових виборчих перегонів. А пенсіонери залишаються наодинці з власними турботами. Це принижує їх, вкотре примушує відчувати власну непотрібність.

Існуюча нині пенсійна система не витримує жодної критики. Розмір пенсій не відповідає реальному прожитковому мінімуму, наявною є прірва між мінімальною пенсією пересічних громадян та «елітарною» пенсією колишніх посадовців. Такий стан речей не можна вважати нормальним. Відомо, що рівень цивілізованості будь-якої держави завжди оцінювався за рівнем життя людей, які вже не можуть себе забезпечити, або ще не можуть себе забезпечити. Йдеться, зрозуміло, про осіб похилого віку та дітей. Навряд чи можна вважати цивілізованою ту державу, у котрій стара людина або дитина відчуває себе некомфортно, не може дозволити собі елементарних речей.

Варто зазначити, що невелика пенсія в окремих випадках є чи не єдиним джерелом існування для цілої сім'ї, коли жоден з її членів ніде не працює. За роки незалежності державна влада, на жаль, не подолала високий рівень безробіття, не створила можливостей для того, аби її громадяни мали змогу достойно заробляти, не вирішила житлову проблему. Так пенсіонер, навіть залишивши роботу, аж до своєї смерті продовжує забезпечувати дітей та онуків. Однак замість того, аби відчувати безмежну вдячність та турботу з їх боку, іноді стає жертвою насильства. Особливо ж нестерпним його життя стає тоді, коли доводиться ділити житло з дітьми, які щоденно зловживають алкоголем або є наркозалежними.

Наївно було би думати, що особи похилого віку вчиняють злочини лише тому, що їм потрібно таким чином забезпечити себе найнеобхіднішим. Звичайно, декого матеріальна скрута штовхає на скоєння злочину, але це в основному незначні крадіжки, причому часто вони пов'язані з потребою в спиртних напоях. Відомо також, що особи похилого віку загалом мають досить скромні потреби, задовольняються наявними коштами, намагаючись якось звести кінці з кінцями. Видається, що злочини, вчинені особами вказаного віку, нерідко обумовлені не стільки економічними мотивами, скільки усвідомленням власної неможливості, відчуттям невпевненості у стрімко змінюваному світі, спробою повернути до себе увагу тощо.

Погоджуємось з Ю.М. Антоняном у тому, що причини злочинності осіб похилого віку варто шукати в межах окремих підструктур [8, с.124–125]. Злочини вказаних осіб з числа кримінальних авторитетів породжуються причинами, що визначають існування організованої злочинності; корупційні діяння людей тієї ж вікової групи – причинами, які формують відповідний вид корисливої злочинності і т.д. Злочини проти життя та здоров'я особи, проти власності, статеві злочини та ін. були і є у будь-якому суспільстві, причому певна частина таких діянь вчинюється й людьми пізнього віку.

Значно більше значення, на наш погляд, відіграє економічний чинник у детермінації злочинності проти осіб похилого віку. Нами було встановлено, що найбільш поширеним мотивом вчинення злочинів щодо вказаної категорії осіб є корисливий мотив [9, с.67]. Навіть убивства та тілесні ушкодження здебільшого вчиняються з користі. При цьому слід мати на увазі, що рівень життя осіб похилого віку знаходиться в нелінійній залежності з їх віктимністю. У кримінологічній літературі справедливо наголошується, що найбільш віктимними є особи з низьким рівнем доходу [10, с.379; 11, с.247].

Водночас, видається, вважати складну економічну ситуацію єдиною причиною про-

типравних діянь, вчинюваних стосовно осіб похилого віку, також було б неправильно. Катастрофічне падіння моралі, конфлікт поколінь, відсутність поваги до старших, відчуття власної безкарності – ці та інші чинники відіграють не менш важливе значення у детермінації злочинності проти осіб похилого віку.

Зважаючи на це, ми погоджуємось з Ю.М. Антоняном у тому, що не слід примітивізувати проблему причин злочинності, виводячи їх лише з економічного становища суспільства та матеріального забезпечення людей, ігноруючи духовні та психологічні явища і процеси [12, с.66–67]. Підхід, за якого економічний фактор визнається єдиним криміногенним фактором, не пояснює вчинення некорисливих злочинів, передусім сексуальних, існування корисливої злочинності серед забезпечених людей. Кримінологами встановлений парадоксальний, здавалось би, факт: чим вищий соціально-економічний розвиток держави, тим вищий у ній рівень злочинності [13, с.38]. Особистість, отже, набагато складніша, ніж це може видатися на перший погляд. Погодьмося з Ю.М. Антоняном та А.Ф. Зелінським, що у більшості випадків поряд з корисливими мотивами діють й інші, але приховані, неусвідомлені, що детермінують корисливі посягання так само потужно, як і корисливість [12, с.108; 14, с.61, 68].

З віком у людини все частіше з'являються проблеми зі здоров'ям. І чим старішою вона стає, тим більше вони загострюються. У такій складній ситуації пенсіонер (особливо ж самотній) іноді опиняється у катастрофічному становищі, адже коштів бракує навіть на найнеобхідніші ліки. Але проблема, на наш погляд, полягає не лише в цьому. За умов, коли сфера охорони здоров'я в Україні перебуває у глибокій кризі та хронічно недофінансовується, коли лікарі отримують мізерну зарплатню, більшість медиків просто не зацікавлена лікувати стареньких. Прикро, але мусимо визнати, що чимало лікарів вважають пов'язаним з віком захворювання хронічними, такими, що неодмінно призводять до смерті, внаслідок чого їхнє лікування часто вважається дарем-

ною тратою часу. І навіть на ознаки насильницької смерті подеколи закриваються очі, мовляв, людина й так була старою та своє прожила. Очевидно, що через таку байдужість відповідні діяння не потрапляють до офіційної статистичної звітності, а винні у їх вчиненні особи не притягаються до відповідальності.

Люди старшого віку зазнають серйозної дискримінації на ринку праці. Не секрет, що всупереч багаторічному досвіду роботи, сумлінності, готовності до компромісів останні часто залишаються незатребуваними у роботодавців [15, с.20]. Особливі труднощі, зрозуміло, виникають у мешканців невеликих райцентрів, де роботи з об'єктивних причин обмаль. Нам видається, що такий підхід роботодавців потребує неупередженого аналізу, зміни усталених стереотипів та уявлень. Погоджуємось із М. Кириленко та Г. Яценко, які вважають, що віковий ценз здебільшого є лише даниною моді [15, с.20], що негативно позначається на одній із найбільш незахищених верств населення. Прикро, та, як наголошує Ю.М. Антонян, «старість представляє собою своєрідну стигму, клеймо людини, вона викликає своєрідне засудження з боку суспільства, начебто людина винна у тому, що стала старою» [8, с.28].

Слід підкреслити, що відсутність роботи – важливий криміногенний фактор [16, с.246–247]. Вихід на пенсію об'єктивно тягне за собою зміну соціального статусу та пов'язаного з ним способу життя. Упродовж деякого часу після припинення роботи люди похилого віку насолоджуються свободою, після чого у них часто виникає відчуття спустошення, непотрібності, яке з часом трансформується у фрустрацію, що провокує гнів та роздратованість на оточуючий світ [17, с.138]. Тривала відсутність якоїсь повсякденної роботи після виходу на пенсію, бачення безперспективності подальшого існування, може призвести до дезадаптації, різкого погіршення психічного та (або) фізичного здоров'я, суїциду, кримінальної поведінки.

Маргіналізація осіб похилого віку обумовлює зростання жертв алкоголізму та кількість

правопорушень, що вчиняються на його ґрунті. У таких осіб може з'явитися стійка зміна особистості, її повна деградація, що формує готовність до протиправної, у т.ч. й злочинної поведінки. Вживання алкоголю збільшує ймовірність виникнення конфліктів (насамперед сімейно-побутових), що носять як криміногенний, так і віктимологічний характер.

Наведемо приклад. 66-річний мешканець м. Могилів-Подільський упродовж дня розпивав разом із співмешканкою алкогольні напої. Пізно увечері між ними спалахнула сварка, яку розпочала жінка. Засуджений декілька разів вдарив співмешканку кулаком в груди, а коли та впала, дерев'яним стільцем наніс їй дев'ять сильних ударів в різні частини тіла. В результаті заподіяних травм жінка померла. Зранку пенсіонер вивіз труп на тачці з будинку та закопав його на території свого городу [18].

Видається, що особливо значні труднощі відчувають ті особи похилого віку, які звільнені з місць позбавлення волі. Отримавши довгоочікувану свободу, така людина зіштовхується з масою надскладних для неї проблем: відсутність сім'ї та близьких друзів, що могли б підтримати у скрутну хвилину, відсутність житла (що зовсім не виключено), неможливість знайти роботу (якщо особа ще здатна працювати і бажає цього) та ін. Залишившись бездомним, позбавленим засобів для існування, нікому не потрібним, колишній засуджений часто йде на вчинення нового злочину задля того, аби знову потрапити до місць позбавлення волі, повернутися до звичних тюремних буднів. Окреслена проблема, на наш погляд, є надзвичайно актуальною, позаяк йдеться не лише про тих осіб, які вчинили злочин у похилому віці, а й про тих, котрі скоїли злочин раніше, а вказаного віку досягли вже у місцях позбавлення волі. Таких, зрозуміло, значно більше.

Трансформація ставлення до осіб похилого віку фіксується нині на рівні цілого суспільства. Пояснюється це, зокрема, збільшенням демографічного навантаження, коли дедалі менша кількість працюючого населення повинна утримувати постійно зростаючу кіль-

кість пенсіонерів [6, с.29]. Недооцінювати негативний вплив даного фактора не можна. Більше того, на наш погляд, його значення лише загострюватиметься, позаяк демографічна ситуація продовжує ускладнюватись. Це тільки посилюватиме соціальну напругу, негативно позначатиметься на відносинах між поколіннями, що, своєю чергою, впливатиме й на динаміку геронтологічної злочинності. Водночас, очевидно, що вказаний чинник не пояснює повністю даного явища. Однією із суттєвих, але таких, що не визнаються публічно, причин виникнення конфлікту між старшим поколінням та молоддю служить фізична немічність старих, що тягне за собою втрату ними соціальної активності та неможливість вирішення ними багатьох особистих, навіть інтимних проблем [8, с.27]. Окремі фахівці вказують на зростання так званої геронтофобії – ненависного ставлення до осіб похилого віку з боку молодшого покоління. При цьому, видається, такі «альтруїсти» забувають, що мине час і їхні ж переконання можуть обернутися проти них самих.

У сучасному суспільстві увага акцентується головним чином на феноменах молодіжної субкультури. Все «нове» пропагується як прогресивне, успішне та ліберальне, а «старе» – як негативне, безперспективне та консервативне. Люди похилого віку часто асоціюються з «негативним» минулим, перепоною на шляху модернізації, сприймаються як обтяжуючі соціальну структуру. На думку Ентоні Гіденса, у суспільстві, в якому цінується молодість та рухливість, стариків просто перестають помічати [19, с.167, 169]. В такій системі цінностей люди похилого віку вимушені лише пасивно ілюструвати приписувані їм риси. Стереотипне уявлення про «ущербність» літньої людини нерідко стає непереборною перешкодою в її самореалізації. Парадокс сучасного стереотипу людини похилого віку, – наголошують фахівці, – полягає у тому, що її вважають достатньо старою, аби припинити активну трудову та соціальну діяльність, але в той же час достатньо молодою, аби вирішувати свої проблеми без допомоги суспільства

[20, с.12]. Негативні геронтологічні стереотипи тиснуть на людей похилого віку, відкидають їх в маргінальні сфери суспільного життя, обумовлюють девіантну поведінку.

Згідно з дослідженнями, що їх провела соціолог Н.В. Паніна, у 1982 р. не були задоволені своїм становищем пенсіонера 34 % опитаних [21, с.159]. Однак сьогодні ситуація змінилась у гіршу сторону. Проведене нами опитування 100 респондентів з числа пенсіонерів – жителів західних областей України, засвідчило, що не задоволені своїм становищем пенсіонера 76 респондентів. На незадовільне економічне положення як головну причину такого незадоволення вказало 83 % осіб. Приблизно стільки ж (81 %) вказало на проблеми зі здоров'ям. Поміж інших чинників – самотність, соціально-економічна невлаштованість власних дітей, невдоволення їхнім способом життя, відсутність поваги з боку оточуючих.

Такі результати, на наше переконання, свідчать про катастрофічне падіння статусу особи похилого віку. Причиною цьому є недолуга державна політика, яка за роки незалежності не забезпечила елементарних потреб вказаної категорії осіб. Слід підкреслити, що політика, за якої низка найважливіших проблем сучасного суспільства залишається без належної уваги, є суспільно небезпечною, оскільки продукує прихований, неконтрольований розвиток негативних соціальних процесів, спричинює зростання криміногенного потенціалу.

Неоднозначні перетворення у нашій державі зумовили чимало особистісних та міжособистісних конфліктів, в основі яких – переосмислення життєвих цілей, невміння виявляти ініціативу у вирішенні власних проблем (в першу чергу фінансових), катастрофічне збідніння, невіра в обіцянки керівництва країни, відсутність реальних надій на покращення ситуації.

Звинувачувати у всьому державу та суспільство, мабуть, було б перебільшенням. Водночас незаперечним є те, що соціальні фактори, соціальний статус особи багато у чому визначають її криміногенну спрямованість та

підвищену віктимність. Протиріччя між елементарними життєвими потребами та реальними можливостями їх задоволення відіграють важливу роль у детермінації злочинності осіб похилого віку. Так само й характерні для досліджуваної категорії осіб соціально-економічні негаразди, типи та способи соціальної взаємодії і соціальної комунікації створюють «фон» віктимності індивідуальної, визначають її рівень. Ця соціальна віктимність індивідуалізується та реалізується під впливом особистісного та ситуаційного факторів. При цьому якісна характеристика першого знаходиться в системній залежності від другого [22, с.12].

Слід підкреслити, що з виходом на пенсію соціальний світ людини суттєво звужується, коло спілкування обмежується найближчими родичами та, меншою мірою, друзями і сусідами. Найбільш важливою, а досить часто і єдиною, стає ідентифікація з сім'єю. Сім'я для пенсіонера є місцем та засобом задоволення найважливіших потреб: якщо знадобиться, можна отримати від дітей матеріальну підтримку, сподіватися на догляд близької людини у випадку хвороби й т.д. Велике значення для людини похилого віку має й емоційно-психологічне «підживлення» від самого усвідомлення того, що про неї турбуються. Слід також наголосити, що взаємодія людей похилого віку зі своїми дорослими дітьми далеко не завжди обмежується отриманням першими допомоги. Не рідше (а може й частіше) допомога йде у зворотному напрямку й полягає у догляді за онуками, веденні домашнього господарства, фінансовій допомозі (нехай і за рахунок пенсії). Видається, що така підтримка є не менш важливою для особи похилого віку, оскільки дозволяє відчувати себе потрібною та корисною для своїх дітей. Зважаючи на це, можна погодитись з Г.А. Парахонською, котра підкреслює: «Зв'язки між поколіннями реальні, коли відбувається обмін допомогою між поколіннями у будь-якій формі. Якщо такого обміну немає, зв'язок між поколіннями можна вважати формальним» [23, с.106]. Має рацію й М.В. Прохорова, коли наголошує, що відчувати себе

самотніми можуть й люди, які живуть у сім'ї [24, с.22]. Відсутність сімейних зв'язків або ж зниження їх рівня негативно позначається на емоційно-психологічному самопочутті людини похилого віку, є причиною її самотності, заниженої самооцінки та втрати нею сенсу життя. Такі особи потребують підвищеної уваги з боку суспільства через підвищену схильність до суїцидів, старечих психічних розладів. Можливою є й протиправна поведінка вказаних осіб, що її інколи можна пояснити реакцією (подеколи неусвідомленою) на байдужий, а то й ворожий до них світ. Проблема ця нині набуває особливої гостроти, оскільки самотність стає стійкою характеристикою людей похилого віку як соціальної групи. Досліджувана категорія осіб дедалі більше відходить від звичної коліс ролі дідухів та бабусь, не відчуває належної підтримки (передовсім емоційно-психологічної) від дітей та онуків.

Ще гіршою є ситуація у випадку проживання особи похилого віку в неблагополучній сім'ї, де дорослі діти чи онуки є наркоманами, систематично зловживають алкоголем, вчиняють стосовно стареньких насильницькі дії. Іноді чаша терпіння переповнюється і особа похилого віку сама вдається до агресії. Ілюстрацією цього може бути така фабула архівної кримінальної справи (розглянута Коломийським міськрайонним судом Івано-Франківської області). Старий батько, вирішивши прийняти ліки, вночі увімкнув світло. На вимогу п'яного сина негайно вимкнути його, той відповів відмовою. Це розізлило сина і він, взявши зі столу пластикову пляшку з водою, став наносити нею удари старому по голові. У відповідь батько схопив кухонного ножа й вдарив ним сина в грудну клітку, в результаті чого настала миттєва смерть. Слідство встановило, що потерпілий систематично зловживав алкоголем, постійно бив батька [25].

Таким чином, сім'я, у якій панує злагода та порозуміння, глибока повага до старших, де людина пізнього віку відчуває себе потрібною близьким, є запорукою достойної старості, неодмінною умовою спадкоємності поколінь.

Натомість проживання людини похилого віку у неблагополучній сім'ї, у котрій її щодня зневажають, може завершитись суїцидальною поведінкою або вчиненням насильницького злочину як нею, так і щодо неї.

Проблема у тому, що у нашій країні майже весь тягар проблем людей похилого віку лягає виключно на сім'ю. Брак громадських організацій, що об'єднують таких людей, спеціальних центрів для їх спілкування та надання допомоги, призводять до трагедій сімейного та індивідуального масштабу, у тому числі до багатьох суїцидів.

Аналізуючи детермінанти геронтологічної злочинності, варто зазначити, що у більшості осіб похилого віку, які вчиняють кримінально карані діяння, наявними є певні психічні розлади [8, с.108]. Слід вказати також на вплив психічних розладів, що ними страждають окремі особи похилого віку, на вчинення стосовно них насильства в сімейно-побутовій сфері. На жаль, сучасна медицина фактично безсила допомогти таким людям, тому тягар піклування за ними в основному лягає на плечі рідних або працівників будинків престарілих, де рівень кваліфікованого догляду бажає кращого. А.П. Сіденкова зазначає, що у більшості осіб, які доглядають за такими хворими, спостерігаються ознаки емоційного дистресу, хронічні проблеми із соматичним здоров'ям. По мірі прогресування психічного розладу у хворого члена сім'ї, змін зазнає життя тих людей, котрі здійснюють догляд за хворим: відбувається трансформація сприйняття індивідом свого фізичного та психологічного стану, свого рівня незалежності, своїх взаємовідносин з іншими людьми [26]. Щоденний стрес, відчуття обмеженості власного життя, втрата близьких відносин з хворою особою внаслідок поглиблення у неї психічного розладу, продукує конфліктні стосунки, може вплинути й на вчинення насильницьких дій щодо хворого.

Зрозуміло, що геронтологічне насильство має місце не лише в окресленій вище ситуації, а й у разі необхідності догляду за фізично хворою особою пізнього віку, яка не може

самостійно пересуватися, задовольняти елементарні потреби. Психологи відзначають, що з появою у сім'ї людини похилого віку, яка потребує особливої уваги, змінюється життя всіх її членів, дестабілізуються сімейні відносини, погіршується матеріальне становище [27, с.133, 135]. Щоденний догляд за старими (нехай і батьками!), забезпечення їх особистої гігієни часто стає занадто обтяжливою справою навіть для найближчих людей.

На нашу думку, в основі злочинності стосовно осіб похилого віку загалом і геронтологічного насильства зокрема, лежать прогресуюча бездуховність суспільства, зниження загального рівня його моральності, переоцінка багатьох фундаментальних цінностей, розрив духовних та моральних зв'язків між поколіннями, трансформація соціально-економічних відносин, зміна демографічної ситуації, що призводить до серйозної соціальної напруги, безкарність, інертність державних органів у вирішенні кризових ситуацій в сімейній сфері тощо. Становище ускладнюється також високою латентністю злочинів у сімейній сфері. Як правило, фіксуються тільки найбільш небезпечні злочини (вбивства, тілесні ушкодження, катування). Натомість побої, систематичні образи, економічні утиски та інші види насильства часто залишаються за межами статистичного обліку. При цьому в силу різних причин жертви домашнього насильства надто рідко повідомляють про насилля, що мало місце стосовно них.

Погоджуємось з Ю.В. Александровим у тому, що підростаючому поколінню нині «прищеплюються ідеали суспільства, в якому фактично немає місця вічним цінностям, які завжди були пріоритетними в Україні: благородство, доброта, повага до людини» [28, с.68]. Варто підкреслити, що сказане стосується не лише дітей, які виховуються у матеріально незабезпечених сім'ях, де батьки, переймаючись тим, як прогодувати сім'ю, приділяють їм дедалі менше часу. Чималі проблеми належного виховання, формування поваги до моралі та закону існують й в сім'ях, які мають високий матеріальний достаток, що

часто набутий нечесним, а то й злочинним шляхом. Має рацію А.П. Закалюк, котрий вказує, що підлітки стають свідками фактичного розриву, суперечності цінностей та засобів життя різних поколінь – «з одного боку, діда, бабусі, старших за віком родичів, які свого часу зробили немалий внесок у добробут суспільства, але нині не отримують від влади належного утримання. З другого боку, своїх батьків або близьких родичів, що нічого ще не дали суспільству, проте мають все без будь-якої міри, спонукаючи на свій шлях і дитину. У такій ситуації підлітку дуже важко правильно зорієнтуватися. Через це він нерідко стає на сумнівний, а потім і протиправний, злочинний шлях» [29, с.490]. Можна стверджувати, що накопичений за останні роки негативний, у тому числі й криміногенний, потенціал, все частіше обумовлюватиме протиправну поведінку стосовно осіб похилого віку з боку молодшого покоління.

Прикро визнавати, але жорстокість стала нормою сучасного суспільства. Академік О.М. Костенко справедливо наголошує на тому, що з кожним днем все важче піддаються розмежуванню добро і зло, істина і неістина, справедливість і несправедливість, героїзм і злочин, хороші люди і погані, свобода і сваволя, порядок і анархія, право і неправдо, моральність і аморальність та ін. [30, с.19]. Девальвації зазнали такі важливі якості особистості, як милосердя, прагнення творити добро, здатність співчувати, співпереживати, надавати допомогу тим, хто її потребує тощо. Натомість відбувається масова алкоголізація, наркотизація населення, має місце поширення культу наживи будь-якою ціною, всюдозволеності та ін. Подвійна мораль охопила чи не усі сфери людського співжиття. «Все це, – підкреслює Ю.М. Антонян, – породжує у людини відчуття власної незахищеності, крихкості існування, вона відчуває страхи, занепокоєння та невпевненість, оточуючий світ починає вселяти тривогу, видається агресивним. Тому досить ймовірною є й відповідна агресія як форма захисту від реальної чи надуманої загрози» [31, с.67]. Попри те, що

окреслена ситуація лише ускладнюється, практично відсутніми є адекватні заходи державного реагування на неї, що у підсумку може призвести до незворотних трагічних наслідків.

Таким чином, прогресуючі тенденції депопуляції і старіння населення у поєднанні з незадовільним реагуванням на нові виклики з боку держави та суспільства є підґрунтям геронтологічної злочинності. Окреслені вище детермінанти заклали глибини безперспективності майбутнього, нестабільності, конфліктності суспільства, обумовлюють протиправну, у т.ч. й злочинну, поведінку як осіб похилого віку, так і стосовно вказаної категорії осіб. Врахування викладених причин та умов дозволить, на нашу думку, розробити комплекс ефективних заходів запобігання геронтологічній злочинності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Старение населения: факты и цифры [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/conferen/ageing/facts.htm>.
2. Всеукраїнський перепис населення 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrcensus.gov.ua/g/d2_work.gif.
3. Побегайло Э. Ф. Криминологическая характеристика лиц, совершивших тяжкие насильственные преступления / Э. Ф. Побегайло. – М. : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1976. – 60 с.
4. Криминология : учеб. пособие / [Богущ Г. И., Ведерникова О. Н., Голоднюк М. Н. и др.] ; науч. ред. Н. Ф. Кузнецова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2010. – 496 с.
5. Литвак О. М. Державний вплив на злочинність: Криминолог.-правове дослідження / О. М. Литвак. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 280 с.
6. Лібанова Е. Демографічна криза в Україні та її вплив на стабільність пенсійної системи / Е. Лібанова, В. Яценко // Україна: аспекти праці. – 1997. – № 6. – С. 29–32.
7. Попович В. М. Актуальні проблеми кримінального права : навч. посіб. / В. М. По-

пович, П. А. Трачук, А. В. Андрушко, С. В. Логін. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 256 с.

8. Антонян Ю. М. Преступность стариков : монография / Ю. М. Антонян, Т. Н. Волкова. – 2-е изд., испр. – Рязань : Акад. права и управ. ФСИН, 2005. – 160 с.

9. Андрушко А. В. Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : монографія / А. В. Андрушко. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2011. – 248 с.

10. Криминология : учеб. [для студ. вузов, обучающихся по спец. 021100 «Юриспруденция»] / [Аванесов Г. А., Иншаков С. М., Лебедев С. Я., Эриашвили Н. Д.] ; под ред. Г. А. Аванесова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 495 с.

11. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) / В. А. Туляков. – О. : Юрид. лит., 2000. – 336 с.

12. Антонян Ю. М. Криминология. Избранные лекции / Антонян Ю. М. – М. : Логос, 2004. – 448 с.

13. Лунеев В. В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции / В. В. Лунеев. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 912 с.

14. Зелинский А. Ф. Криминальная психология / А. Ф. Зелинский. – К. : Юринком Інтер, 1999. – 240 с.

15. Кириленко М. Час нових тенденцій на ринку праці / Марія Кириленко, Ганна Яценко // Дзеркало тижня. – 19.05.2007. – № 19 (648). – С. 20.

16. Дремін В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дремін. – О. : Юрид. лит., 2009. – 616 с.

17. Кулакова В. А. Социальная депривация как фактор формирования преступного поведения лиц пожилого возраста / В. А. Кулакова, И. Ю. Карепанова // Право и государство: теория и практика. – 2008. – № 12 (48). – С. 137–139.

18. Архів Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області за 2010 рік. Кримінальна справа № 1-116/2010.

19. Гіденс Е. Соціологія / Ентоні Гіденс ; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник ; наук. ред. О. Іващенко. – К. : Основи, 1999. – 726 с.

20. Смолькин А. А. Социокультурная динамика отношения к старости : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. социол. наук : спец. 22.00.04 / А. А. Смолькин. – Саратов, 2004. – 20 с.

21. Панина Н. В. Роль семьи в проведении досуга пенсионеров и их социальной адаптации / Н. В. Панина // Геронтология и гериатрия: Пожилой человек, медицинская и социальная помощь. – К. : Ин-т геронтологии АМН СССР, 1982. – С. 156–160.

22. Вишневецкий К. В. Криминогенная виктимизация социальных групп в современном обществе : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 / К. В. Вишневецкий. – М., 2007. – 44 с.

23. Парахонская Г. А. Пожилой человек в семье / Г. А. Парахонская // Социологические исследования. – 2002. – № 6. – С. 103–110.

24. Прохорова М. В. Феномен одиночества пожилых людей: социологический анализ : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. социол. наук : спец. 22.00.04 / М. В. Прохорова. – Нижний Новгород, 2007. – 28 с.

25. Архів Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області за 2010 рік. Кримінальна справа № 1-157/2010.

26. Сиденкова А. П. Деменции позднего возраста как актуальная психосоциальная проблема / А. П. Сиденкова // Социальная и клиническая психиатрия. – 2007. – Т. 17. – Вып. 4. – С. 5–8.

27. Добровольская Т. А. Как живет семья с нетрудоспособным? / Т. А. Добровольская, Н. Б. Шабалина // Социологические исследования. – 1994. – № 8–9. – С. 133–136.

28. Криминологія : підруч. [для студ. вищих навч. закл.] / [Джужа О. М., Кондратьєв Я. Ю., Кулик О. Г., Михайленко П. П. та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужа. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.

29. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 2. Криминологічна характеристика та за-

побігання вчиненню окремих видів злочинів / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – 712 с.

30. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія / О. М. Костенко. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.

31. Антонян Ю. М. Преступления, совершаемые с особой жестокостью / Ю. М. Антонян // Государство и право. – 1992. – № 9. – С. 62–70.

Андрушко А. В. Причины та умови геронтологічної злочинності / А. В. Андрушко // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 35–44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12aavugz.pdf>

Проаналізовано детермінанти геронтологічної злочинності. Зроблено висновок про те, що причини злочинності осіб похилого віку та проти них багато у чому є тотожними, оскільки пов'язані із становищем вказаної категорії осіб у суспільстві, реальною захищеністю їх від протиправних посягань тощо. Ці причини мають бути об'єктом запобіжного впливу і наукового кримінологічного дослідження.

Андрушко А.В. Причины и условия геронтологической преступности

Проанализированы детерминанты геронтологической преступности. Сделан вывод о том, что причины преступности лиц пожилого возраста и против них во многом являются тождественными, поскольку связаны с положением указанной категории лиц в обществе, реальной защищенностью их от противоправных посягательств и т.п. Эти причины должны быть объектом предупредительного воздействия и научного криминологического исследования.

Andrushko A.V. Reasons and Conditions of Gerontological Criminality

Determinants of gerontological criminality are thoroughly analyzed in the article. The conclusion is made that the reasons of criminality committed by and against old age people are to a great extent identical, since these reasons are related with social status of old age people, their actual security from unlawful infringements etc. These reasons must be an object of preventive impact and of scientific criminology research.